

Hvad gør vi med
børnelitteraturen?

Hvad gør vi med børnelitteraturen?

*Redigeret af
Karin Esmann Knudsen*

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG 2012

*University of Southern Denmark Studies in
Scandinavian Languages and Literatures vol. 107*

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2012
Sats og omslag: Donald Jensen, Unisats ApS
Tryk: Grafisk Produktion Odense ApS
Omslagsfoto: Scanpix
ISBN 978-87-7674-613-1

Udgivet med støtte fra:
Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Universitet

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse
af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge
overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 6615 7999
Fax. 6615 8126

www.universitypress.dk

Indhold

<i>Karin Esmann Knudsen</i> Forord	7
<i>Karin Esmann Knudsen</i> Pludselig er man en del af en strøm Interview med Flemming Mouritsen	17
<i>Herdis Toft</i> Hvad gør børn med børnelitteratur?	43
<i>Maja Lucas</i> Freaky! Intensitet som kvalitetskriterium	67
<i>Nina Christensen</i> Hvad er børnelitteratur – også? Elementer af oplysningens børnelitteratur i det sene 1700-tal og i dag	87
<i>Anna Karlskov Skyggebjerg</i> Fagbøger – en usynlig del af børnelitteraturen?	107
<i>Anne Petersen</i> Fantasy, fysik og fanfiktion Omkring Pullmans trilogi <i>Det gyldne kompas</i>	125

<i>Karin Esmann Knudsen</i> Fortæl en historie om dengang du var barn Erindringer for børn	143
<i>Anna Enemark</i> Mordet på børnebiblioteket? Eller nye brikker til stimulering af børns lyst til læsning og litteratur?	169
<i>Henriette Vognsgaard</i> Krummelureture, kalilaffer og blå luft – et sprogligt univers i pædagoguddannelsen	189
<i>Lene Illum</i> Billedbogen i undervisningen	209
<i>Helle Hougaard Jørgensen</i> Er børnelitteratur egentlig for børn?	231
<i>Gitte Holten Ingerslev</i> Børnebogsforfatteren i det litteraturpædagogiske arbejde	249
Om forfatterne	269

Forord

Karin Esmann Knudsen

Børnelitteraturen optræder altid i kontekster, hvor nogen gør noget med den. Børnene læser den, som fritidslæsning og som pligtlæsning, de bruger den i deres leg, og de bruger dens fysiske fremtrædelse, selve bøgerne, til meget andet også. Voksne skriver den, formidler den i forskellige sammenhænge, læser den op, underviser i den, vælger ud, har en mening om den. Alle disse aspekter behandles i denne bog. Den er blevet til, fordi børnelitteraturen i kraft af sin historiske rolle i børnenes opdragelsesproces mere end anden litteratur kalder på en undersøgelse af de sammenhænge, den indgår i.

Børnelitteratur mellem pædagogik, kunst og medier

Som fænomen kan børnelitteraturen bestemmes som et selvstændigt felt med egne betingelser og udviklingslinjer. Den er opstået ud fra et samfundsmæssigt behov for et ideologisk redskab i opdragelsen af børnene, der i takt med udviklingen kommer til at udgøre en gruppe løsrevet fra umiddelbare samfundsmæssige funktioner. Det sker for alvor i 1700-tallet, og man kan op gennem historien undersøge, hvordan karakteren af børnelitteraturens pædagogiske funktion ændrer sig, i takt med at synet på barnet ændrer sig. I Danmark etableres børnelitteraturen som institution omkring år 1900, og de pædagogiske intentioner fornægter sig ikke. Det er Chr. Erichsen, der starter udgivelsen af *Børnenes Bogsamling*, som ud over oversatte klassikere består af historiske romaner og dannelsesromaner for børn, fortrins-

vis skrevet af skolelærere som Erichsen selv. En børnebog ”vil altid være en slet Bog, dersom dens Indhold ikke har opdragende Værdier, for hvilke det kunstneriske i den kun er Middel”, skriver børnebogsforfatteren og -kritikeren Niels K. Kristensen i tidsskriftet *Vor Ungdom* i 1899.

Børnelitteratur er imidlertid også en del af det litterære kredsløb. Det betyder, at den ikke er uafhængig af eksisterende normer for litterær kvalitet. Det siger sig selv, at dette aspekt bliver mere eksPLICIT, når den direkte pædagogiske intention træder mere i baggrunden. Det ser vi fx i Danmark i 1960’erne, hvor vi får en børnelitteratur, der dyrker fantasien, det skæve og skøre – også sprogligt. Det er en børnelitteratur, der har rødder i 1800-tallet med romantikkens syn på barnet som et individ, der har særlig adgang til en intuitiv erkendelse af andre virkeligheder end den trivielle dagligdag. Debatten om, hvorvidt børnelitteraturen er pædagogik eller kunst – eller bør være det ene eller det andet – har gennem tiden bølget kraftigt frem og tilbage. I nyere tid bliver Per Højholts udtalelse om børnelitteraturen ofte citeret: “Men henvendelsen er skråt nedad... Hvis jeg skulle skrive for børn, måtte jeg tage hensyn, som ikke rager kunsten, men rager langt ind i pædagogikken. Som sagt: Det er godt nok, men kunst? Ikke tale om...” (*Information* 16. marts 1990). Det er imidlertid mere end tvivlsomt, om Højholt har ret. Vi har set fremragende eksempler på litteratur, som er skrevet for børn: H.C. Andersens eventyr, Lewis Carrolls *Alice i Eventyrland*, Selma Lagerlöfs *Nils Holgersens vidunderlige rejse* er eksempler af ældre dato, mens vi fra nyere tid kan trække forfattere som Cecil Bødker, Halfdan Rasmussen, Ole Lund Kierkegaard, Louis Jensen og mange flere frem som vidnesbyrd om, at børnelitteratur sagtens kan leve op til traditionelle kunstneriske normer. Æstetisk formbevidsthed er ikke uforeneligt med at skrive til en bestemt målgruppe. 1990’ernes børnelitteratur er fx ofte blevet karakteriseret ved en særlig grad af kompleksitet og refleksivitet i sin leg med sprog og meta-fiktive virkemidler.

Men uanset om det er pædagogiske intentioner eller æstetisk formbevidsthed, der præger børnelitteraturen, så skal den læses, og om den bliver det, afhænger af, om børnene har lyst til at

give sig i kast med den. Børnelitteraturen hænger også sammen med begreber som fascination og underholdningsværdi. Den har fra starten eksisteret i et felt, hvor den har skullet konkurrere og tage kampen op med såkaldte amnestuehistorier, folkelige fortællinger med gru, gys, spænding og humor. Efterhånden opfanges den type litteratur af markedet i en kommerialisering, der også omfatter litterære produkter for børn, og den udvides til en omfattende underholdningsindustri. I dag er det tydeligt, at børnelitteraturen er et felt, som er forbundet med den stadig accelererende mangfoldighed af medier, som børn og unge er flittige brugere af. Det har fra tid til anden resulteret i voldsomme debatter. Der har altid fra fortalere for den såkaldt lødige børnelitteratur – hvad enten lødighed blev defineret som moralske holdninger eller litterær kvalitet – hersket bekymring for, hvad fristelserne fra medierne og den kommercielle litteratur kunne føre med sig. Niels K. Kristensen udtrykker sin uforbeholdne mening om underholdningslitteraturen: ”Gift sælges ikke på Apoteket uden Attest fra Præst eller Læge, men aandelig Gift for Børn sælges rask væk for 2 Øre i alle Smaagadernes Blad-boutikker” (*Vor Ungdom* 1900). Den såkaldte ’kulørte debat’ i 1950’erne om tegneseriens skadelige virkning viderefører denne bekymring, og den foregriber nutidens debatter om computer-spillenes farer for børns evne til såvel at læse som til at forholde sig til virkeligheden.

Børnelitteraturen placerer sig i et felt mellem kunst, pædagogik og medier. I debatten og i forskningen er der konstant sket afgrænsninger, snart mod den ene, snart mod den anden pol. I dag har dette billede imidlertid ændret sig, og det ser ud, som om debatten kunst kontra pædagogik er et tilbagelagt stadium.

I børnelitteraturforskningen kan i denne forbindelse henvises til Hans Heino Ewers, der gør rede for, hvordan børnelitteraturens pædagogiske formål kan være mange: retorisk dannelse, formidling af viden, almen oplysning, moralsk og politisk opdragelse, karakterdannelse, læsetræning og æstetisk dannelse (se *Nedslag i børnelitteraturforskningen* 2, 2001). De forskellige formål har resulteret i vidt forskellige typer af børnelitteratur. Enkelte former har domineret i bestemte perioder, men de findes

side om side i en mangfoldighed af forskelligartet litteratur for børn og unge. Den anden pol, litteraturen, har ligeledes en lang række historiske former. I debatten om, hvorvidt børnelitteratur kan være kunst, er det interessant, at en bestemt form for litteratur er blevet ophøjet til den eneste, samtidig med at dens opdragende hensigter er skjult. Det drejer sig om den romantiske litteraturopfattelse, hvor litteraturen er skabt af en fri og uafhængig kunstnersjæl, ikke er helliget andre hensigter end sig selv, og som sådan er kilde til æstetisk nydelse og højere indsigter. Det er altså en opfattelse, der historisk hører hjemme omkring 1800-tallets begyndelse. Og heller ikke den kan sige sig fri fra formål, nemlig den at være personlighedsdannende i kraft af sin æstetiske værdi.

I dag er det helt tydeligt, at de tre poler ikke kan skilles ad. Børnelitteratur kan både være for børn og være af kunstnerisk kvalitet. Det viser de seneste års produktion af børnebøger til fulde. Og de moderne børnebogsforfattere har tæt kontakt med andre æstetiske udtryksformer og medier. Det er nu almindeligt anerkendt, at kvalitet for børn kan produceres i forskellige former. Medieverdenen er ikke længere modspiller, men medspiller.

Hvad gør vi med børnelitteraturen?

Ændringerne frem mod en større mangfoldighed i billedet af børnelitteraturen som fænomen gør det påtrængende at samle erfaringer fra de forskellige institutioner, som debatterne er foregået og foregår i, pædagogiske, kulturpolitiske og forskningsmæssige. Der findes forskellige netværk og forskningssammenhænge, som undersøger børnelitteratur som fænomen, i forhold til litteratur, i forhold til medier og i forhold til kulturproduktion for, med og af børn. Samtidig foregår der en konkret beskæftigelse med børnelitteraturen i uddannelsen af pædagoger, lærere og bibliotekarer, der formidler børnelitteraturen til børnene i skoler, daginstitutioner og biblioteker. Tilsammen udgør disse sammenhænge et felt, hvis arbejde det er vigtigt at få samlet op og formidlet, som Flemming Mouritsen påpeger i det interview, der indleder denne bog.

Bogen er således et startskud, virkeliggørelsen af et ønske om at samle nogle af de gældende synspunkter på og erfaringer med børnelitteraturen til gensidig inspiration og udvikling af forståelsen af feltet. Den indeholder bidrag fra forskere med udgangspunkt i børnelitteraturforskningen på Center for Børnelitteratur og fra didaktikforskningen på Institut for Didaktik, Danmarks pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, såvel som bidrag fra børnekulturforskningen på Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier, og fra litteraturforskningen på Institut for Litteratur, Kultur og Medier, Syddansk Universitet. Desuden har en række praktikere med baggrund i uddannelser i børnelitteratur og børnekultur og med udgangspunkt i Biblioteksstyrelsen og i pædagog- og læreruddannelserne ved VIA, UCL og UCS bidraget til at konkretisere bogens overordnede spørgsmål: Hvad gør vi med børnelitteraturen?

Børnelitteraturen i forskningen

Børnelitteraturforskningen kom ind på universiteterne i starten af 1970'erne på linje med andre hidtil udgrænsede litteraturtyper som trivallitteratur og tegneserier, kvinde- og arbejderlitteratur. Således opslog Flemming Mouritsen i 1972 et emne i børnelitteratur på Aarhus Universitet, og det betegnede et nybrud for flere generationer, hvis litteraturuddannelse kom til at indeholde børnelitteratur som et studieelement. Flere af disse har fortsat beskæftigelsen i andre sammenhænge og er bidragydere til denne bog. Flemming Mouritsen giver i bogens første artikel et rids af de historiske forudsætninger for børnelitteraturens specielle problemstillinger og påpeger, hvordan børnelitteraturen har helt særlige æstetiske muligheder. Det at fortælle for børn kræver et nærvær, som vi blandt andet finder i H.C. Andersens eventyr, ligesom børnelitteraturens tætte kontakt til børns egen mundtlige kultur gør arbejdet med sproget som materiale til et udbredt kendetegn ved megen børnelitteratur. Skønt børnelitteraturen grundlæggende er karakteriseret ved sin funktionalitet i forhold til voksnes projekt med børn, betyder det for Flemming Mouritsen ikke, at der er en uoverskridelig grænse mellem pædagogik

og kunst. Selv fortæller han om, hvordan hans arbejde med børnelitteraturen kom til at foregå i et krydsfelt mellem en universitær beskæftigelse og en direkte anvendelsesorienteret tilgang, som han blev konfronteret med som underviser på pædagogseminariet. Overskridelsen af grænserne mellem de to verdener har vist sig særdeles frugtbar for hans arbejde med børnelitteratur med et kulturelt perspektiv.

Herdis Toft ligger i forlængelse heraf, idet hun i sin artikel spørger, hvad børn gør med børnelitteratur. Hendes hensigt er at begrebsbestemme børnelitteraturen, ikke blot i forhold til det, at den er et sprogligt udtryk, men også i forhold til, at den er et led i børns egen kultur. Overordnet er det hendes opfattelse, at forskning i børnelitteraturen vinder ved at gå i dialog med forskning i børnekultur og i legekultur. På den måde lægges et perspektiv, hvor børnelitteraturens kontekst inddrages. Børnelitteraturen er ikke blot karakteriseret ved institutionaliserede formidlingsformer, hvor voksne er placeret i en intentionalitetsbåren aktørposition, den er også karakteriseret ved sin funktion som kulturformidling i børns leg og redskab i børnenes erfaringsdannelse.

Den modsatte synsvinkel lægges i den næste artikel, idet der gås tæt på det enkelte værk i en sproglig og æstetisk analyse. Maja Lucas forsker i, hvad litterær kvalitet vil sige, og hun afprøver i sin artikel intensitetskriteriet, det vanskeligste af de klassiske æstetiske kriterier, på en ungdomsbog, nemlig Joyce Carol Oates *Freaky Green Eyes* (da: *Freaky*). Her ses der i udgangspunktet bort fra enhver tale om adaptation og funktionalitet, og børne- og ungdomslitteraturen behandles med et litteraturvidenskabeligt udgangspunkt. Interessant nok er dette med til netop at sætte spot på, hvad der karakteriserer børne- og ungdomslitteraturen, og Maja Lucas når frem til, at bogen i sin henvendelse til unge sandsynligvis betjener sig af en lidt større enkelhed, end hvis den var fortalt for voksne, samtidig med, at hun finder belæg for at spørge, om bogen som ungdomsbog indeholder nogle specielle muligheder for at være intens.

I 1998 etableredes Center for Børnelitteratur. Det var Torben Weinreich, der stod i spidsen for initiativet, og hans arbejde er siden ført videre af bl.a. Nina Christensen, der nu er leder af cen-

tret, samt af Anna Karlskov Skyggebjerg. Begge er bidragydere til denne bog, og begge tager fat i hidtil oversete sider af det børnelitterære felt.

Nina Christensen skriver i sin artikel om 1700-tallets didaktiske børnelitteratur, som hun ser i lyset af tidens oplysningsbestræbelser. Dette perspektiv betyder, at den tids børnelitteratur kommer til at fremstå, ikke som en række æstetisk mangelfulde tekster, der udelukkende har til hensigt at belære og afrette børnene, men tværtimod som en litteratur i egen ret, der betragter barnet som ligeværdigt, kritisk og reflekterende, og som derudfra også eksperimenterer med æstetiske virkemidler. Som sådan er den forudsætning for megen nutidig børnelitteratur. Hvis man ser 1700-tallets børnelitteratur under denne vinkel, giver det et mere bredspektret billede af, hvad børnelitteratur er og kan, og romantikkens børnelitteratur bliver ikke enerådende som forudsætning for det, man i dag betragter som kvalitetslitteratur for børn.

Parallelt med disse betragtninger giver Anna Karlskov Skyggebjerg en fremstilling af moderne faglitteratur for børn. Det læsende barns kompetencer udvides hermed fra entydigt at bestemmes i forhold til æstetisk kompleksitet. Også det videbegærlige, nysgerrige og informationssøgende får værdi. Synspunktet indebærer en overskridelse af vante opdelinger i på den ene side en skønlitteratur, der underholder og eksperimenterer æstetisk, og på den anden side en oplysende faglitteratur, som lader hånt om fascinationsværdi og litterær form. Anna Karlskov Skyggebjerg slår dermed en pæl igennem en stereotyp forestilling om forholdet mellem faglitteratur og skønlitteratur som et simpelt kontrastforhold. Artiklen hænger også sammen med Flemming Mouritsens betragtninger over fx dele af 1700-tallets belærende litteratur som æstetisk banebrydende og Herdis Tofts påpegning af sammenhængen mellem bøger og andre medier. En række fagbøger ligger netop i forlængelse af fjernsynsprogrammer, computerspil og hjemmesider.

Anne Petersen behandler fænomenet edutainment, dvs. tekster, som kombinerer underholdning med et didaktisk sigte eller måske rettere har en didaktisk funktion. Konkret tager hun fat

på Pullmans serie *His Dark Materials* (da: *Det gyldne Kompas*) under to overordnede synsvinkler. For det første at serien i sit indhold lægger op til erkendelse af videnskabeligt komplekse områder. Og for det andet at børn og unge arbejder videre med teksterne i den såkaldte fanfiktion, dvs. sider på internettet, hvor særligt interesserede kan skrive videre på populære kulturelle produkter og etablere fortolkningsfællesskaber omkring disse. Sammenhængen mellem de to synsvinkler er interessant, idet de kombinerer en børnelitterær og en børnekulturel synsvinkel og også sætter spot på sammenhængen mellem lystlæsning, fascination og læring.

En speciel gren af den erfaringsformidling, som børnelitteraturen i sin karakter er en del af, tages der fat på af Karin Esmann Knudsen, der i sin artikel undersøger, hvad der sker, når børnelitteraturen bliver eksplicit selvbiografisk. Artiklen har et historisk perspektiv. Den behandler nedslag i selvbiografisk materiale for børn og unge i form af Laura Ingalls Wilders bøger om amerikansk nybyggerliv i slutningen af 1800-tallet, Astrid Lindgrens fiktive skildringer af svensk barneliv i Bulderby-bøgerne, der bygger på egne barndomserindringer, samt Knud Erik Pedersens bøger om jyske Esben i serien af samme navn, der er en genskrivning for børn af erindringsværket *Puslingelandet*. Bøgerne formidler på forskellig vis en dannelsesproces, mens de helt moderne erindringer for børn, som er udkommet i serien *Min historie* på Dansk Lærereforenings Forlag 2006-2009 i højere grad forholder sig frit til dannelsesprojektet og iscenesætter egne erindringer i solidaritet med nutidige oplevelser af et moderne barneliv.

Børnelitteraturen i brug

De følgende artikler behandler aspekter af børnelitteraturen i forskellige institutioner, i formidling og undervisning. Anna Enemark tager udgangspunkt i den aktuelle usamtidighed mellem børns behov og bibliotekernes tilbud og argumenterer for et fremtidens bibliotek, der tilskriver børns egne kulturelle vaner stor betydning og i konsekvens heraf opererer med tilbud om

mange forskellige medietyper. Hun giver et historisk rids over bibliotekssystemets egen forståelse af sin opgave og opridses med udgangspunkt i den amerikanske kulturforsker Joli Jensens begreb om en ekspressiv og instrumentel logik en vision om en biblioteksbetjening, der netop er overskridende i forhold til van- te opdelinger og udgrænsninger i bibliotekets traditionelle op- gaver. Biblioteket skal ud fra denne vinkel appellere til leg såvel som læring og indeholde bøger såvel som en mangfoldighed af andre medier.

Henriette Vognsgaard fortæller om sit arbejde i danskunder- visningen på pædagoguddannelsen, hvor hun påpeger det vigtige i at lade de studerende være aktivt skabende i en sproglig leg med udgangspunkt i moderne rim og remser og udgaver af den ency- klopædiske genre for i højere grad at være i stand til at formidle de æstetiske potentialer til børnene. Hendes svar på spørgsmålet om, hvad vi gør med børnelitteraturen, er, at vi bruger dens gen- rer og kvaliteter i et kvalificeret arbejde med kultur og sprog, og hun henviser til et dannelseperspektiv, hvor dannelsen ligger i at kvalificere oplevelsen af nu'et.

Lene Illum fortæller om sin undervisning på læreruddannel- sen, hvor hun argumenterer for den nye billedbogs potentiale i danskfaget. Også hun griber fat i dannelseperspektivet, som hun bestemmer som det, at man bliver præsenteret for forskelli- ge perspektiver på tilværelsen og derudfra bliver i stand til selv at opbygge egne værdiforestillinger. Den moderne billedbog er kar- nevalistisk, billedeksperimenterende, indeholder intertekstuelle referencer og metatekstualitet, og den gør op med den romanti- ske forestilling om barnet som uskyldigt. Lene Illum foretager en næranalyse af Morten Ramsland *Da Børge B blev gennemsigtig* og giver forslag til, hvordan man kan arbejde med den i under- visningen.

Opgøret med forestillingen om barnet som uskyldigt og et væ- sen, der skal beskyttes mod tilværelsens ondskab, er i centrum i Helle Hovgaard Jørgensens artikel, der behandler en meget grum novelle af Bent Haller, hvor det lykkes velmenende voksne at ud- drive ondskaben helt og aldeles af en dreng, så han bliver uden selvstændig handlekraft. Med udgangspunkt i dette narrative

forløb spørger artiklen, om al børnelitteratur er for børn. Udsagnet om, at man ikke må tage livsmodet fra barnet, at der skal være lys for enden af tunnelen (Løgstrup 1974), fungerer selv-sagt som anfægtelse, når man beskæftiger sig med, hvad børnelitteratur skal indeholde, og Helle Hovgaard Jørgensen foretager i artiklen en næranalyse af teksten samt gennemgår en empirisk undersøgelse af, hvordan en 4. klasse har modtaget novellens udsagn.

Afsluttende behandler Gitte Holten Ingerslev gevinsterne ved at lade børnebogsforfattere stå for det litteraturpædagogiske arbejde i skolen. Hun beskriver undervisningsforløb med henholdsvis Cecilie Eken og Josefine Ottesen, der viser, at børns skabende arbejde med litteratur under kyndig vejledning af kunstnerne selv rummer potentialer for litteraturlæsning og læselyst, som er uvurderlige i skolesystemet. Også i denne afsluttende artikel overskrides traditionelle grænser mellem det legende og lystfyldte på den ene side og skolens pligtarbejde på den anden side. Børnelitteraturen er historisk set opstået i en arbejdsdeling med skolen, som Flemming Mouritsen påpeger i bogens indledende interview. Men en skabende beskæftigelse med den rummer store didaktiske muligheder.

Børnelitteraturen skal bruges og bliver brugt, den er en vigtig kilde til indsigt og til leg for børnene og for de voksne. Vi håber også, at denne bog vil blive brugt.